

Πέρυ Άντερσον
καθηγητής Ιστορίας και Κοινωνιολογίας

Η Βραζιλία του Λούλα*

Αντίθετα με ένα πολύ γνωστό εγγλέζικο ρητό, στωικό αν όχι αυτοαναιρούμενο, δεν καταλήγουν όλες οι πολιτικές καριέρες στην αποτυχία. Στην μεταπολεμική Ευρώπη, αρκεί να θυμηθούμε τον Αντενάουερ ή τον Ντε Γκασπέρι, ή ίσως, πιο εμφατικά, τον Φράνκο. Αλλά είναι αλήθεια πως είναι σπάνιο, υπό δημοκρατικές συνθήκες, να είναι κανείς πιο δημοφιλής στο τέλος, παρά στην αρχή της διακυβέρνησής του. Ακόμα πιο σπάνιο – σχεδόν ανήκουστο– είναι αυτή η δημοφιλία να αντικατοπτρίζει, όχι την ηπιότητα ή τη μετριοπάθεια, αλλά τη ριζοσπαστικοποίηση κατά τη διακυβέρνηση. Σήμερα, μόνο ένας ηγέτης στον κόσμο μπορεί να ισχυριστεί ότι πέτυχε αυτό το επίτευγμα: ο πρώην εργάτης ο οποίος εγκατέλειψε τον Ιανουάριο του 2011 την προεδρία της Βραζιλίας, απολαμβάνοντας την αποδοχή του 80% των πολιτών της. Όπως και να το δει κανείς, ο Λούιζ Ιγκνάσιο ντα Σίλβα είναι ο πιο επιτυχημένος πολιτικός της εποχής του.

Η επιτυχία του οφείλεται κατά πολύ σ' ένα σύνολο εξαιρετικών χαρισμάτων, ένα μείγμα αυθόρμητης κοινωνικής ευαισθησίας και ψυχρού πολιτικού υπολογισμού, ή –όπως είπε η διάδοχός του, Ντίλμα Ρούσεφ (Dilma Rousseff)– έναν συνδυασμό οξυδερκών εκτιμήσεων και συναισθηματικής νοημοσύνης, για να μη μιλήσουμε για το πηγαίο χιούμορ και την προσωπική του γοητεία. Αλλά οφείλεται επίσης, τουλάχιστον στην αρχή, και σ' ένα δυναμικό κοινωνικό κίνημα. Η άνοδος του Λούλα, από τη θέση του εργάτη, στην κορυφή της ηγεσίας της χώρας του, δεν υπήρξε ένας προσωπικός θρίαμβος: αυτό που την κατέστησε εφικτή ήταν η πιο αξιοσημείωτη συνδικαλιστική κινητοποίηση του τελευταίου τρίτου του 20ού αιώνα, η οποία και δημιούργησε το πρώτο – και ακόμα, μοναδικό– σύγχρονο πολιτικό κόμμα της Βραζιλίας, το οποίο απετέλεσε και το όχημα της ανόδου του. Ο συνδυασμός μιας χαρισματικής προσωπικότητας και μιας πανεθνικής, μαζικής οργάνωσης απετέλεσε ένα υπερπολύτιμο κεφάλαιο.

Οικονομική ορθοδοξία και διαφθορά

Εν τούτοις, η επιτυχία του Λούλα δεν ήταν προδιαγεγραμμένη. Το 2002, την χρονιά που εξελέγη, η κυβέρνησή του πραγματοποίησε ένα άσχημο ξεκίνημα και σύντομα έφθασε στο χείλος της καταστροφής. Η πρώτη χρονιά στην εξουσία, με έντονο το βάρος από την οικονο-

* Perry Anderson, «Lula's Brazil», *London Review of Books*, τόμ. 33 τ. 7, 31 Μαρτίου 2011

μική κληρονομιά του προκατόχου του, διέψευσε σχεδόν κάθε ελπίδα που είχε δημιουργήσει η ίδρυση του Κόμματος των Εργατών (PT). Υπό τον Φερνάντο Ενρίκε Καρντόζο, το δημόσιο χρέος –το ήμισυ του οποίου σε δολάρια– διπλασιάστηκε, όπως άλλωστε και το έλλειμμα των τρεχουσών συναλλαγών, που ήταν επίσης διπλάσιο από τον λατινοαμερικανικό μέσο όρο, ενώ τα ονομαστικά επιτόκια κυμαίνονταν άνω του 20%. Όταν ξεκινούσε η προεκλογική περίοδος, το νόμισμα είχε χάσει το μισό της αξίας του. Η Αργεντινή είχε μόλις κηρύξει τη μεγαλύτερη κρατική πτώχευση στην ιστορία και η Βραζιλία έμοιαζε –στα μάτια των χρηματιστηριακών αγορών– να βρίσκεται επίσης στο χείλος του γκρεμού.

Για να αποκαταστήσει την εμπιστοσύνη των επενδυτών, ο Λούλα εγκατέστησε μια αμιγώς ορθόδοξη οικονομική ομάδα στην Κεντρική Τράπεζα και στο Υπουργείο Οικονομικών, η οποία αύξησε ακόμα περισσότερο τα επιτόκια και περιέκοψε τις δημόσιες επενδύσεις, με σκοπό την επίτευξη ενός πρωτογενούς δημοσιονομικού πλεονάσματος, ακόμα μεγαλύτερου απ' αυτό που απαιτούσε το ΔΝΤ. Οι τιμές των αγαθών και η ανεργία αυξήθηκαν, ενώ η ανάπτυξη μειώθηκε κατά 50%. Αλλά αυτό που αποτελούσε ένα πικρό φάρμακο για τους ιδεολόγους, αποδείχθηκε νέκταρ για τους κατόχους των ομολόγων και το φάσμα της χρεωκοπίας εξαφανίστηκε. Η ανάπτυξη επανήλθε το 2004, καθώς οι εξαγωγές ανέκαμψαν. Ακόμα και έτσι, όμως, το δημόσιο χρέος συνέχισε να ανεβαίνει και τα επιτόκια να αυξάνονται ακόμα περισσότερο. Υποστηρικτές του προηγούμενου καθεστώτος, που θίγονταν από την κριτική που ασκούσε ο Λούλα στον Καρντόζο, υποδείκνυαν θριαμβολογώντας τις ομοιότητες μεταξύ τους. Όσο για το PT, υπήρχαν ελάχιστα πράγματα για τα οποία μπορούσε να υπερηφανεύεται.

Αυτά ήταν αρκετά αποκαρδιωτικά, αλλά τα χειρότερα έπονταν. Την άνοιξη του 2005, ο ηγέτης ενός από τα μικρότερα κόμματα του Κογκρέσου (υπήρχε μια ντουζίνα από δαύτα), υπό την πίεση της αποκάλυψης ότι ένας από τους μπράβους του βιντεοσκοπήθηκε να συμμετέχει σε δωροδοκία, αντέδρασε με την αποκάλυψη ότι η κυβέρνηση εξαγοράζει συστηματικά τις ψήφους των γερουσιαστών, με ποσά που φθάνουν τα 7.000 δολάρια ανά μήνα, προκειμένου να εξασφαλίσει την πλειοψηφία στο σώμα. Πίσω από αυτήν την επιχείρηση βρισκόταν ο επικεφαλής του πρωθυπουργικού γραφείου στο προεδρικό μέγαρο Ζοζέ Ντιρσέου (José Dirceu), ενώ τα λεφτά προέρχονταν από παράνομους πόρους τού PT και τα διαχειριζόταν ο ταμίας του κόμματος Ντελούμπιο Σοάρες (Delúbio Soares). Μερικές εβδομάδες μετά την αποκάλυψη-βόμβα, ένας σύμβουλος του αδελφού τού προέδρου του PT, ο Ζοζέ Τζενόινο (José Genoino), συνελήφθη κατά την επιβίβασή του σε ένα αεροπλάνο, να φέρει 200.000 ρεάλ στον χαρτοφύλακά του και 100.000 δολάρια στα εσώρουχά του. Έναν μήνα αργότερα, ο επικεφαλής της προεκλογικής εκστρατείας του Λούλα, Ντούντα Μεντόνσα (Duda Mendonça) –διαβόητος στους κύκλους των δημοσίων σχέσεων– εξομολογήθηκε ότι η προεκλογική εκστρατεία χρηματοδοτήθηκε από μαύρο χρήμα που προερχόταν από τράπεζες και επιχειρήσεις, κατά παράβαση του εκλογικού νόμου, και ότι ο ίδιος είχε ανταμειφθεί για τις υπηρεσίες του με κρυφές καταθέσεις σ' έναν λογαριασμό στις Μπαχάμες. Στη συνέχεια, ένας από τους στενότερους υποστηρικτές

του Λούλα, ο πρώην συνδικαλιστής ηγέτης Λουίζ Γκουσίκεν (Luiz Gushiken), κατηγορήθηκε ότι χρησιμοποιούσε πόρους συνταξιοδοτικών ταμείων για πολιτικούς σκοπούς και εξαναγκάστηκε σε παραίτηση από τη θέση του υπουργού Επικοινωνιών. Σ' ένα ακόμα πιο σκοτεινό παρασκήνιο κινείται ο ανεξιχνίαστος φόνος, στις αρχές του 2002, του Σέλσο Ντανιέλ (Celso Daniel), δημάρχου στο προπύργιο του PT Σάντο Αντρέ, ο οποίος φημολογείται ότι εκτελέστηκε στο πλαίσιο ενός συμβολαίου θανάτου που είχε να κάνει με την προστασία που προσέφερε σε τοπικές εταιρίες λεωφορείων.

Η αποκάλυψη μιας ευρείας έκτασης διαφθοράς πίσω από την κατάκτηση της εξουσίας από τον Λούλα, ενώ λειτούργησε ως αποθαρρυντικό σοκ για ένα μεγάλο μέρος της βάσης του Κόμματος των Εργατών, θα πρέπει να αξιολογηθεί –όπως έγκαιρα έκαναν και οι υποστηρικτές του– υπό το πρίσμα μιας ιστορικής θεώρησης. Η παράνομη χρηματοδότηση των εκλογικών αγώνων από κρυφούς χορηγούς, σε αντάλλαγμα εξυπηρετήσεων, αποτελεί διαδεδομένη πρακτική στη βραζιλιάνικη πολιτική: ο πρόεδρος του κόμματος της αξιωματικής αντιπολίτευσης, των Σοσιαλδημοκρατών του Καρντόζο, συνελήφθη με την ίδια κατηγορία και εξαναγκάστηκε σε παραίτηση. Η εξαγορά ψήφων στο Κογκρέσο δεν συνιστούσε καινοφανή πρακτική. Είναι ευρύτατα γνωστό ότι ο Καρντόζο είχε λαδώσει πολλούς γερουσιαστές της Αμαζονίας, προκειμένου να διασφαλίσει τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις που του επέτρεψαν να θέσει για δεύτερη φορά υποψηφιότητα για την προεδρία. Το βραζιλιάνικο νομοθετικό σώμα ήταν ήδη από παλιά ένας οχετός δωροδοκίας και οπορτουνισμού. Κατά το τέλος της πρώτης θητείας του Λούλα, ένα ποσοστό μεταξύ του 1/3 και των 2/5 των γερουσιαστών του Κογκρέσου είχαν αλλάξει κόμμα. Με το τέλος της δεύτερης, πάνω από το ¼ των μελών του Κογκρέσου και της Συγκλήτου ήταν υπόλογοι στην δικαιοσύνη ή αντιμετώπιζαν ποινικές κατηγορίες. Τον Δεκέμβριο, οι νομοθέτες έκαναν στους εαυτούς τους δώρο μια αύξηση κατά 62% των απολαβών τους. Το 2002 ο Λούλα εξελέγη με το 61% της λαϊκής ψήφου, αλλά το κόμμα του κέρδισε μόνον το 1/5 των εδρών στο Κογκρέσο και έπρεπε να βρεθούν σύμμαχοι προκειμένου να πάρει η κυβέρνησή του ψήφο εμπιστοσύνης. Ο Ντιρσέου ήθελε να επιτύχει μια συμφωνία με το μεγαλύτερο κόμμα του κέντρου, το PMDB, αλλά αυτό θα σήμαινε την παραχώρηση σημαντικών υπουργείων. Ο Λούλα προτίμησε να προσελκύσει μια πλειάδα μικρότερων κομμάτων, η διαπραγματευτική δύναμη των οποίων ήταν μικρότερη. Αλλά και αυτοί, φυσιολογικά, ανέμεναν μεγαλύτερο μερίδιο στη λεία, αν και σε μικρότερη έκταση, κι έτσι επινοήθηκε το mensalão –το παχυλό μηνιάτικο– γι' αυτούς.

Η διαφθορά από την οποία επωφελήθηκε το Κόμμα των Εργατών, και χάρη στην οποία σήμερα κυβερνάει, υπήρξε πιθανόν πιο συστηματική από εκείνη των προκατόχων του. Σε απόλυτους αριθμούς, μόνον οι ΗΠΑ ξεπερνούν τη Βραζιλία σε εκλογικές δαπάνες, με το ΑΕΠ των πρώτων να υπερβαίνει κατά πολύ αυτό της δεύτερης. Το 1996 ο Κλίντον δαπάνησε 43 εκατομμύρια δολάρια για να κατακτήσει τον Λευκό Οίκο· το 1994 ο Καρντόζο ξόδεψε 41 εκατομμύρια για το Πλανάθιο ντο Πλανάλτο, σε μια χώρα με ΑΕΠ που αντιστοιχεί στο 1/6 του αμερικανικού. Σε αντίθεση με τον Καρ-

ντόζο, ο οποίος επικράτησε άνετα για δύο φορές από τον πρώτο εκλογικό γύρο, ως ο υποψήφιος του καθεστώτος, διαθέτοντας άφθονα αποθέματα φυσικών –στη βραζιλιάνικη φρασεολογία, «φυσιολογικών»– συμμάχων και εγκάθετων στο Κογκρέσο, ο Λούλα είχε χάσει ήδη τρεις φορές, όταν έθεσε ξανά υποψηφιότητα για την προεδρία στις αρχές του 2002, ενώ το κόμμα αντιμετωπιζόταν παραδοσιακά με βαθύτατη καχυποψία απ' όλους όσοι διέθεταν κάποιο οικονομικό ανάστημα στη χώρα. Για να αντιμετωπίσει αυτή τη δυσμενή κατάσταση, απαιτούνταν επιπλέον πόροι, για τους οποίους θα έπρεπε να δοθούν περαιτέρω ανταλλάγματα, δημόσια και ιδιωτικά. Επί πλέον, με μικρότερο αριθμό εδρών και λιγότερους αυθόρμητους υποστηρικτές στο Σώμα, το Κόμμα των Εργατών αναγκάστηκε να χρησιμοποιήσει τη δωροδοκία σε μεγαλύτερη κλίμακα, προκειμένου να κατακτά ευκαιριακές πλειοψηφίες μέσα στο Κογκρέσο. Ίσως κάποιος θα μπορούσε να μιλήσει για έναν «πρωταθλητισμό» των εργατών στη διαφθορά αλλά και τον αποπληθωρισμό: Την ανάγκη να ικανοποιήσουν το ΔΝΤ μ' ένα μεγάλο πρωτογενές πλεόνασμα το οποίο θα κρατούσε όρθια την οικονομία, σε συνδυασμό με την υπεραφαίμαξη και το μοίρασμα μαύρου χρήματος, προκειμένου να κερδίσουν και να ασκήσουν την εξουσία. Αυτό θα μπορούσε τουλάχιστον να είναι μια γραμμή υπεράσπισης για τους υποστηρικτές του κόμματος. Στην πράξη, η πιο συνήθης τακτική εξωραϊσμού ήταν η επικέντρωση στην προσωπική εντιμότητα, και σε ορισμένες περιπτώσεις στο ηρωικό παρελθόν αυτών που κατηγορούνταν για εκταμιεύσεις, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν για οργανωτικούς και όχι για προσωπικούς σκοπούς. Ο Ντιρσέου, αρχιτέκτονας του σύγχρονου PT και στρατηγός της επιχείρησης επικράτησης του Λούλα, δούλευε στην παρανομία για χρόνια, αφού επέστρεψε κρυφά από την εξορία του στην Κούβα. Ο Τζενόινο υπήρξε αντάρτης στη ζούγκλα, φυλακίσθηκε και βασανίστηκε από τους Στρατηγούς. Ο Γκουσίκεν ζούσε ακόμα την απλή ζωή ενός πρώην συνδικαλιστή. Όλοι είχαν ενεργήσει δίχως προσωπικά οφέλη, για τις ανάγκες του αγώνα.

Ο θόρυβος που προκλήθηκε στα ΜΜΕ ήταν εκκωφαντικός. Στο Κογκρέσο, η αντιπολίτευση πίεζε για τη συγκρότηση της μιας εξεταστικής επιτροπής μετά την άλλη. Ηγετικά στελέχη του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος άρχισαν να καταγγέλλουν τον ίδιο τον Λούλα για εμπλοκή στα κρούσματα της διαφθοράς που αφορούσαν το προσωπικό του περιβάλλον. Ανήσυχος γι' αυτό το κύμα τον επιθέσεων, ο Λούλα άρχισε να επικαλείται ανεπίσημα την προσφυγή στο πεζοδρόμιο, αν οι αντίπαλοί του επιχειρούσαν να τον ανατρέψουν. Στην πραγματικότητα υπήρχε μικρός κίνδυνος για κάτι τέτοιο, από τη στιγμή που ο Καρντόζο και ο Σέρρα (Serra), δήμαρχος του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος στο Σάο Πάολο, νικημένος από τον Λούλα το 2002 αλλά έτοιμος να διεκδικήσει ξανά το χρίσμα του προεδρικού υποψήφιου από το κόμμα του, αποφάσισαν ότι θα ήταν καλύτερο να αντιμετωπίζουν έναν βαριά πληγωμένο πρόεδρο στην εξουσία, παρά να ρισκάρουν την ανάδυση ενός ισχυρού, ασυμβίβαστου αντιπάλου που θα έπρεπε να εκδιωχθεί.

Η δεύτερη θητεία, υποπρολετάριοι και ολιγάρχες

Σπάνια πολιτική εκτίμηση αποδείχτηκε τόσο λανθασμένη. Πολιορκημένος από τα

ΜΜΕ και βαλλόμενος από το νομοθετικό σώμα, ο Λούλα διέθετε ακόμα δύο όπλα που όχι μόνον τον έβγαλαν από τη δύσκολη θέση, αλλά και αντέστρεψαν εντελώς την κατάσταση. Το πρώτο ήταν η επιστροφή στην οικονομική ανάκαμψη. Μετά από μια περίοδο όπου παρατηρήθηκε η χειρότερη στασιμότητα του αιώνα – με έναν ετήσιο μέσο όρο ανάπτυξης του ΑΕΠ κατά 1,6% καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, ο οποίος δεν κατάφερε να ξεπεράσει το 2,3% στα οκτώ χρόνια της διακυβέρνησης του Καρντόζο– το ΑΕΠ αυξήθηκε αιφνίδια κατά 4,3% μεταξύ του 2004 και του 2006. Το άλμα προκλήθηκε στην πραγματικότητα λόγω μιας ευτυχούς διεθνούς συγκυρίας. Η κινέζικη ζήτηση για τα δύο κυριότερα εξαγώγιμα προϊόντα της Βραζιλίας, το σιδηρομετάλλευμα και τη σόγια, απογειώθηκε, εν μέσω μιας γενικότερης ραγδαίας αύξησης των τιμών στις πρώτες ύλες. Παράλληλα, εξ αιτίας τού ότι στην Αμερική τα επιτόκια κρατήθηκαν από την Κεντρική Τράπεζα τεχνητά χαμηλά, προκειμένου να αποτραπεί η έκρηξη της φούσκας των ΗΠΑ, η «κίνηση του Γκρήνσπαν» δημιούργησε μια ροή φθηνών κεφαλαίων προς τη Βραζιλία. Καθώς οι επιχειρήσεις και οι δουλειές ανέκαμψαν, το κλίμα στην χώρα μεταβλήθηκε. Ελάχιστοι ψηφοφόροι ήταν διατεθειμένοι να αμφισβητήσουν την πρόθεση της κυβέρνησης να καρπωθεί τα εύσημα για την ανάπτυξη. Επιπλέον, με την ανάκαμψη, το κράτος μπορούσε να συλλέξει περισσότερα έσοδα. Αυτό έπαιξε καθοριστικό ρόλο σε σχέση με τον δεύτερο άσσο στο μανίκι της κυβέρνησης.

Από την αρχή ο Λούλα είχε δεσμευτεί ότι θα ενισχύσει τους φτωχούς. Οι συμβιβασμοί με τους πλουσίους και τους ισχυρούς ήταν αναγκαίοι, αλλά η εξαθλίωση έπρεπε να αντιμετωπιστεί πιο σοβαρά απ' ό,τι στο παρελθόν. Η πρώτη του απόπειρα, το πρόγραμμα *Μηδενικής Πείνας*, που αποσκοπούσε στο να εξασφαλίσει σε κάθε Βραζιλιάνο τα ελάχιστα για την επιβίωση, κατέληξε σε φιάσκο. Τον δεύτερο χρόνο της θητείας του, ωστόσο, ενισχύοντας ποικίλα προγενέστερα προγράμματα και επεκτείνοντας την εμβέλειά τους, εγκαινίασε το πρόγραμμα που συνδέθηκε μαζί του περισσότερο από κάθε τι άλλο, το *Μπόρσα Φαμίλια* (Bolsa Família), μια μηνιαία επιδότηση για τις μητέρες των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, έναντι αποδείξεων ότι στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο και ότι επισκέπτονται τον γιατρό. Τα χρήματα ήταν πολύ λίγα – 12 δολ. ανά παιδί, ή κατά μέσο όρο 35 δολ. μηνιαίως. Αλλά οι μεταβιβάσεις πραγματοποιούνται απευθείας από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση, παρακάμπτοντας την τοπική διαφθορά, και αφορούν πλέον πάνω από 12 εκατομμύρια νοικοκυριά, δηλαδή το ¼ του πληθυσμού. Το πραγματικό κόστος του προγράμματος είναι αστείο αλλά οι πολιτικές του συνέπειες τεράστιες. Κι αυτό όχι μόνο επειδή συνέβαλε, έστω και ελάχιστα, στη μείωση της φτώχειας και την αύξηση της ζήτησης στις πιο υποβαθμισμένες περιοχές της χώρας. Εξίσου σημαντικό είναι και το συμβολικό μήνυμα που εκπέμπει: ότι το κράτος νοιάζεται για τον απλό Βραζιλιάνο, ανεξάρτητα από το πόσο εξαθλιωμένος είναι, ως πολίτη με κοινωνικά δικαιώματα. Η ταύτιση του Λούλα με αυτήν την αλλαγή απετέλεσε το πιο σημαντικό πολιτικό του κεφάλαιο.

Στην πράξη, οι διαδοχικές γενναίες αυξήσεις του κατώτατου μισθού ήταν πολύ μεγαλύτερης σημασίας. Αυτές ξεκίνησαν τη στιγμή που ξέσπασαν τα σκάνδαλα διαφθοράς. Το 2005, η αύξηση σε

πραγματικά μεγέθη ήταν διπλάσια από αυτήν του προηγουμένου χρόνου. Μέχρι το 2010, η συνολική αύξηση έφθασε στο 50%. Έχοντας φθάσει τα 300 δολ. τον μήνα, παραμένει αρκετά πιο κάτω από το τυπικό εισόδημα κάθε εργαζομένου που απασχολείται επίσημα. Αλλά δεδομένου ότι οι συντάξεις υπολογίζονται με βάση τον ελάχιστο μισθό, η άμεση αύξησή του επηρέασε θετικά 18 εκατομμύρια ανθρώπους – ενώ ο *Νόμος για τους Ηλικιωμένους*, που θεσπίστηκε υπό τον Λούλα, επικύρωσε θεσμικά αυτές τις κατακτήσεις. Έμμεσα δε, ενθάρρυνε τους εργάτες που απασχολούνται στον ανεπίσημο τομέα και συνιστούν την πλειοψηφία της βραζιλιάνικης εργατικής δύναμης, να χρησιμοποιήσουν τον κατώτατο μισθό ως σημείο αναφοράς για διεκδικήσεις έναντι των εργοδοτών τους. Επιπλέον, ενισχυτικό ρόλο έπαιξε η άμεση καθιέρωση του *crédito consignado*, τραπεζικών δανείων για τις ανάγκες του νοικοκυριού που δίνονταν σ' αυτούς που δεν είχαν ποτέ τραπεζικούς λογαριασμούς, με την αποπληρωμή να γίνεται απευθείας από τους μηνιαίους μισθούς ή τις συντάξεις. Όλα αυτά μαζί, οι παροχές, η άνοδος του κατώτατου μισθού και η δυνατότητα πρόσβασης σε πιστώσεις, τροφοδότησαν την άνοδο της λαϊκής ζήτησης, και τη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς που επιτέλους, έπειτα από μια μακρά περίοδο ξηρασίας, δημιούργησε περισσότερες θέσεις εργασίας.

Η επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης εν συνδυασμώ προς την αύξηση των κοινωνικών παροχών, προκάλεσε τη μεγαλύτερη στην ιστορία της Βραζιλίας μείωση της φτώχειας. Σύμφωνα με κάποιες εκτιμήσεις, ο αριθμός των φτωχών μειώθηκε από 50 σε 30 εκατομμύρια σε διάστημα έξι χρόνων, ενώ ο αριθμός των απόρων μειώθηκε κατά 50%. Αυτός ο δραματικός μετασχηματισμός μπορεί να αποδοθεί κατά το ένα ήμισυ στην οικονομική ανάπτυξη και κατά το άλλο στα κοινωνικά προγράμματα –τα οποία χρηματοδοτήθηκαν από την αύξηση των εσόδων που προκάλεσε η οικονομική ανάπτυξη. Επιπλέον, αυτά τα προγράμματα δεν περιορίστηκαν στη στήριξη των εισοδημάτων. Από το 2005, οι κρατικές δαπάνες για την παιδεία τριπλασιάστηκαν, ενώ ο αριθμός όσων φοιτούν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση διπλασιάστηκε. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, η ανώτερη εκπαίδευση στη Βραζιλία σχεδόν έπαψε να είναι δημόσια, με τα ¾ των σπουδαστών να φοιτούν σε ιδιωτικά πανεπιστήμια που τύγχαναν φοροαπαλλαγών. Ως εκ τούτου εξαναγκάστηκαν, ως αντάλλαγμα για τις απαλλαγές, να προσφέρουν θέσεις υποτροφιών σε φοιτητές από φτωχές ή έγχρωμες οικογένειες που, σε αντίθετη περίπτωση, δεν θα είχαν καμία πιθανότητα να προχωρήσουν πέραν της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Παρά την χαμηλού επιπέδου, συχνά άθλια, ποιότητα της εκπαίδευσης, η ελπίδα για κοινωνική άνοδο κατέστησε πολύ δημοφιλές το πρόγραμμα, στο οποίο έχουν εγγραφεί πάνω από 700.000 σπουδαστές μέχρι σήμερα, μέγεθος που το καθιστά εφάμιλλο ως προς τον εκδημοκρατισμό του εκπαιδευτικού συστήματος, με τον Χάρτη των Δικαιωμάτων των βετεράνων του πολέμου στη μεταπολεμική Αμερική.

Η λαϊκή κοινή γνώμη δεν στάθηκε αδιάφορη απέναντι στα κρούσματα της διαφθοράς –και γι' αυτό κατά τη διάρκεια του mensalão, τα ποσοστά τού Λούλα στις δημοσκοπήσεις γνώρισαν ραγδαία πτώση. Αλλά, με δεδομένες τόσο θεα-

ματικές βελτιώσεις στη ζωή των ανθρώπων, ο αντίκτυπος των δωροδοκιών εντέλει δεν υπήρξε τόσο μεγάλος. Μέχρι την άνοιξη του 2006, οι πολιτικές τάσεις είχαν αντιστραφεί σε τέτοιο βαθμό που ο Σέρρα, εξετάζοντας τις δημοσκοπήσεις, αποφάσισε ότι δεν είχε καμία τύχη απέναντι στον Λούλα, οπότε άφησε έναν ασήμαντο εσωκομματικό του εχθρό να συντριβεί στις επικείμενες εκλογές του φθινοπώρου, όπου ο Λούλα επικράτησε με την ίδια πλειοψηφία που είχε επικρατήσει και τέσσερα χρόνια πριν. Όμως, η κοινωνική σύνθεση αυτής της πλειοψηφίας είχε πλέον μεταβληθεί.

Απογοητευμένοι από το mensalão, πολλοί από τους μεσοαστικής προέλευσης εκλογείς του που τον είχαν στηρίξει το 2002, τώρα τον εγκατέλειψαν, ενώ οι φτωχοί και οι ηλικιωμένοι τον στήριξαν μαζικότερα από πριν. Αλλά και η προεκλογική του εκστρατεία διεξήχθη σε διαφορετικούς τόνους. Τέσσερα χρόνια πριν, όταν ο σκοπός του ήταν να καθησυχάσει τους δύσπιστους, οι σύμβουλοί του τον προέβαλλαν ως τον φορέα της «ειρήνης και της αγάπης» για τη χώρα. Το 2006 ο τόνος ήταν λιγότερο γλυκερός. Παραμερίζοντας τα ολισθήματα του PT, για τα οποία ο ίδιος, ασφαλώς, δεν ήταν ενήμερος, ο πρόεδρος εξαπέλυσε μια αντεπίθεση με στόχο τις ιδιωτικοποιήσεις του προηγούμενου καθεστώτος, οι οποίες πλούτισαν τους λίγους σε βάρος του έθνους, και επρόκειτο να συνεχιστούν εάν εκλέγονταν ο αντίπαλός του. Υπάρχει ένα τεράστιο χάσμα μεταξύ της κυβέρνησής του και εκείνης του Καρντόζο: Ούτε μια επιχείρηση δεν είχε ιδιωτικοποιηθεί από την κυβέρνηση του Λούλα. Η εκποίηση των δημόσιων πόρων, συχνά με εξευτελιστικούς όρους, αποτελούσε συνηθισμένη πρακτική για τη Βραζιλία. Αυτό το μήνυμα έφτασε στους αποδέκτες του.

Ενισχυμένος από τις κοινωνικοοικονομικές επιτυχίες του και την αδιαμφισβήτητη πολιτική του επικράτηση, ο Λούλα ένιωθε πολύ μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση στη δεύτερη θητεία του. Όχι μόνο ήταν ο αδιαμφισβήτητος αποδέκτης της λαϊκής εμπιστοσύνης, ως ο πρώτος πρόεδρος που κατάφερε να προσφέρει τα στοιχειώδη μέσα επιβίωσης σε τόσο πολλούς πολίτες, αλλά και ήλεγχε απόλυτα την κυβέρνησή του. Οι δύο κυριότεροι υπουργοί της προηγούμενης θητείας είχαν φύγει. Ο Παλότσι –που υπήρξε για τον Λούλα «κάτι παραπάνω από αδερφός»– δεν ήταν πλέον απαραίτητος για να καλμάρει τα νεύρα των ξένων επενδυτών. Ο Ντιρσέου, ένας βιρτουόζος της ίντριγκας και του ψυχρού πολιτικού υπολογισμού, δεν άρεσε ποτέ στο Λούλα και κατά κάποιον τρόπο τον φοβόταν. Η ταυτόχρονη απομάκρυνσή τους τον άφησε μόνο στο τιμόνι της Βραζιλίας. Όταν κατά τα μέσα της δεύτερης θητείας του, προέκυψε η μεγαλύτερη δοκιμασία, τη χειρίστηκε επιδέξια. Η κατάρρευση της Γουόλ Στρητ το 2008 μπορεί να λειτούργησε ως τσουνάμι για τις ΗΠΑ, δήλωσε, αλλά για τη Βραζιλία δεν θα ήταν παρά μια θαλασσοταραχή. Η φράση αυτή προβλήθηκε από τα ΜΜΕ ως δείγμα ανευθυνότητας και άγνοιας των οικονομικών.

Αλλά ο Λούλα κράτησε τον λόγο του. Οι αντι-κυκλικές πρωτοβουλίες υπήρξαν άμεσες και αποτελεσματικές. Παρά τη μείωση στα έσοδα από τους φόρους, οι κοινωνικές παροχές και οι δημόσιες επενδύσεις αυξήθηκαν. Οι τοπικές τράπεζες βοήθησαν στην αντιμετώπιση της κρίσης. Οι αυστηροί έλεγχοι και η μεγαλύτερη διαφάνεια είχαν αφήσει τις βραζιλιάνι-

κες τράπεζες σε πολύ καλύτερη κατάσταση από τις αμερικάνικες, προστατεύοντας έτσι τη χώρα από την οικονομική κατάρρευση. Προπαντός ήταν η συντονισμένη, ισχυρή κρατική πολιτική που επέτρεψε στην οικονομία να ανακάμψει. Η αισιοδοξία του Λούλα υπήρξε αποτελεσματική: έχοντας πειστεί ότι δεν πρέπει να φοβούνται, οι Βραζιλιάνοι συνέχιζαν να καταναλώνουν, κι έτσι διασώθηκε η ζήτηση. Από το δεύτερο τέταρτο του 2009 και μετά, οι ξένες επενδύσεις επανήλθαν στη χώρα, και με το τέλος του χρόνου η κρίση είχε λάβει τέλος. Καθώς η δεύτερη θητεία του Λούλα έφτανε στο τέλος της, η οικονομία αναπτύσσονταν με ταχύτητα πάνω από το 7%, ενώ η τύχη τού χαμογελούσε, καθώς ανακαλύφθηκαν μεγάλα υποθαλάσσια κοιτάσματα πετρελαίου.

Σε αυτές τις εγχώριες επιτυχίες θα πρέπει να προστεθούν και άλλες, στο εξωτερικό. Η διεθνής επιρροή της Βραζιλίας σπάνια υπήρξε, αν υπήρξε και ποτέ, ανάλογη του μεγέθους και των δυνατοτήτων της. Ο Καρντόζο συναναστρεφόταν με τους Κλίντον και Μπλερ του Βορρά, αλλά αυτές οι παρέες τον απαξίωναν μόνον, παρουσιάζοντάς τον ως τον φτωχό συγγενή του Τρίτου Δρόμου. Στη διπλωματία, γραμμή του καθεστώτος ήταν να ακολουθεί πιστά τις ΗΠΑ. Από την αρχή ο Λούλα χάραξε μια διαφορετική πορεία. Δίχως να ανταγωνίζεται την Ουάσιγκτον, έδωσε προτεραιότητα στην περιφερειακή αλληλεγγύη, προωθώντας τη Mercosur μαζί με γείτονες του Νότου, και αρνούμενος να απομονώσει τη Βενεζουέλα και την Κούβα στον Βορρά. Η πιο εντυπωσιακή προσωπικότητα στην κυβέρνηση του Λούλα, ο υπουργός εξωτερικών Σέλσο Αμόριμ (Celso Amorim), κατέληξε πολύ σύντομα να ηγείται μιας ομάδας φτωχότερων κρατών που προσπάθησαν να ματαιώσουν τις ευρωαμερικανικές προσπάθειες προώθησης του «ελεύθερου εμπορίου» –ελεύθερου για τις ΗΠΑ και την Ε.Ε.– μέσα από τις συμφωνίες του ΠΟΕ στο Κανκούν. Όπως το εξέφρασε ευγενικά, «*το Κανκούν θα μείνει στη μνήμη ως το συνέδριο που σηματοδότησε την ανάδυση ενός λιγότερο αυταρχικού πολυπολικού εμπορικού συστήματος*». Και αν η Ουάσιγκτον και οι Βρυξέλλες απέτυχαν, οκτώ χρόνια μετά, να επιβάλουν τη θέλησή τους στον λιγότερο ανεπτυγμένο κόσμο, μέσω της άκαρπης συνάντησης στη Ντόχα, αυτό οφείλεται πρώτα και κύρια στη Βραζιλία.

Κατά τη δεύτερη θητεία του, ο Λούλα θα ενισχύσει πολύ περισσότερο τη θέση της χώρας του στην παγκόσμια σκηνή. Έγινε πλέον ένας ηγέτης που σε κάθε γωνιά του πλανήτη πασχίζουν να αποσπάσουν την εύνοιά του, δίχως να είναι πλέον υποχρεωμένος να δεσμεύεται, τουλάχιστον ανοικτά, από τις συμβάσεις της «διεθνούς κοινότητας». Εν μέρει, αυτό αποτελεί τη συνέπεια του αυξανόμενου βάρους της Βραζιλίας ως οικονομικής δύναμης. Αλλά επίσης αντικατόπτριζε το δικό του ανάστημα, ως ενός από τους πιο δημοφιλείς ηγέτες της εποχής του. Η επιβεβαίωση της νέας θέσης που κέρδισε για τη χώρα του ήλθε με την ανάδυση της τετράδας των BRIC, το 2009, η οποία διαμορφώθηκε έπειτα από τη συνάντηση των αρχηγών των κρατών της Βραζιλίας, της Κίνας, της Ινδίας και της Ρωσίας στο Σβερντλόφσκ, και συνοδεύτηκε από ένα κοινό ανακοινωθέν που ζητούσε ένα παγκόσμιο αποθεματικό νόμισμα. Τον επόμενο χρόνο, ο Λούλα φιλοξένησε το συνέδριο των BRIC στη Βραζιλία. Θεωρητικά, οι τέσσερις μεγαλύτερες δυνάμεις έξω από το ευρωαμερικανικό ιμπέριουμ εμφανίζονται να εκ-

προσωπούν, άν όχι μια εναλλακτική λύση, τουλάχιστον έναν φραγμό στην κυριαρχία του τελευταίου. Και είναι χαρακτηριστικό ότι, παρόλο που μόνο η Βραζιλία δεν είναι στρατιωτική δύναμη, είναι η μοναδική που έχει αντιταχθεί στη θέληση των ΗΠΑ πάνω σ' ένα στρατηγικής σημασίας ζήτημα: Ο Λούλα όχι μόνον αναγνώρισε ως κράτος την Παλαιστίνη, αλλά αρνήθηκε να συμμετάσχει στο εμπάργκο ενάντια στο Ιράν, και κάλεσε ακόμα και τον ίδιο τον Αχματινετζάντ στην Βραζιλία. Για την Βραζιλία, όλα αυτά ισοδυναμούν με μια αληθινή διακήρυξη διπλωματικής ανεξαρτησίας. Η Ουάσιγκτον έγινε έξαλλη και ο εγχώριος τύπος υποστήριξε την Ατλαντική αλληλεγγύη. Αλλά ελάχιστοι ψηφοφόροι ενδιαφέρθηκαν. Υπό τον Λούλα, το έθνος είχε αναδυθεί σε παγκόσμια δύναμη. Στο κάτω-κάτω, η υψηλή δημοφιλία του ήταν μια αντανάκλαση όχι μόνον της βελτίωσης των υλικών όρων ζωής αλλά και της αναβάθμισης της συλλογικής αξιοπρέπειας της χώρας.

Ένα Νιου Ντηλ των υποτροπικών

Από την εποχή που κέρδισε την προεδρία, στην τέταρτη απόπειρά του, ήδη το PT λειτουργούσε αποκλειστικά ως εκλογική μηχανή. Στην εξουσία, ο Λούλα ούτε κινητοποίησε ούτε ενσωμάτωσε στο κράτος το εκλογικό σώμα που τον ανέδειξε. Καμία δομική μεταρρύθμιση δεν μετασχημάτισε την δημόσια ζωή. Το σήμα κατατεθέν της διακυβέρνησής του ήταν, όσο οτιδήποτε άλλο, η απομαζικοποίηση. Στα εργατικά συνδικάτα ήταν οργανωμένο πάνω από το 30% της επίσημης εργατικής δύναμης κατά τη δεκαετία του 1980, όταν ο ίδιος αναδείχθηκε ως ο χαρισματικός τους ηγέτης. Σήμερα, το ποσοστό αυτό μόλις που προσεγγίζει το 17%. Η πτώση προηγήθηκε της ανόδου του στην εξουσία, αλλά αυτή δεν άλλαξε την κατάσταση.

Ο πολιτικός επιστήμονας Αντρέ Σίνγκερ (André Singer), εκπρόσωπος τύπου του Λούλα κατά την πρώτη του θητεία αλλά ανεξάρτητος άνθρωπος με πρωτότυπη σκέψη, επιχείρησε μια εντυπωσιακή ανάλυση του «Λουλισμού» και της ψυχολογίας των Βραζιλιάνων φτωχών. Οι τελευταίοι, υποστηρίζει, αποτελούν ένα υποπρολεταριάτο, που απαριθμεί σχεδόν το ήμισυ –το 48%– του πληθυσμού, το οποίο διαπνέεται από δύο βασικές αντιλήψεις: την ελπίδα ότι το κράτος μπορεί να μετριάσει την ανισότητα, και τον φόβο ότι τα κοινωνικά κινήματα μπορεί να προκαλέσουν αναταραχές. Σύμφωνα με την ανάλυση του Σίνγκερ, η αστάθεια είναι ένας κίνδυνος για τους φτωχούς, οποιαδήποτε μορφή κι αν παίρνει – ένοπλος αγώνας, πληθωρισμός ή αγώνας μέσα στα εργοστάσια. Όσο η αριστερά δεν κατόρθωνε να το κατανοήσει, η δεξιά καρπωνόταν τις ψήφους τους, ως συντηρητικές. Το 1989, ο Λούλα κέρδισε στον ευημερούντα νότο, αλλά ο Φερνάντο Κολόρ (Fernando Collor), επισείοντας τον κίνδυνο της αναρχίας, σάρωσε στις φτωχές περιοχές, κερδίζοντας μια ανέλπιστη νίκη. Το 1994 και το 1998, η εκτόξευση του πληθωρισμού εξασφάλισε στον Καρντόζο ένα ακόμα μεγαλύτερο μερίδιο της λαϊκής ψήφου. Το 2002, ο Λούλα εντέλει κατανόησε ότι δεν ήταν μόνο οι κατασκευαστικές εταιρίες και οι τράπεζες που ζητούσαν διαβεβαιώσεις ότι δεν θα έκανε ο,τιδήποτε ριζοσπαστικό όντας στην εξουσία, αλλά – πιο επιτακτικά μάλιστα–και οι μικροπωλητές των δρόμων και οι κάτοικοι στις φαβέλες. Ωστόσο, μόνον το 2006 οι τάσεις αυτές αντιστράφηκαν εντελώς, καθώς οι μεσαίες τάξεις

τον εγκατέλειψαν, ενώ το υποπρολεταριάτο τον στήριζε μαζικά. Όταν κατήλθε για πρώτη φορά στις προεδρικές εκλογές, το 1989, ο Λούλα κέρδισε το 51.7% των ψήφων στον νότο, και 44.3% στο χειμαζόμενο «νορντέστε˙ το 2006 έχασε τον Νότο με 46,5%, ενώ σάρωσε στα βορειοανατολικά κερδίζοντας το 77,1%.

Κατά τη γνώμη του Σίνγκερ, ωστόσο, νομιμοποιείται η σύγκριση του Λούλα με έναν ακόμα πιο διάσημο ηγέτη. Μήπως ο Λούλα είναι ο Βραζιλιάνος Ρούσβελτ; Η ιδιοφυΐα του Ρούσβελτ έγκειται στο ότι μεταμόρφωσε το πολιτικό τοπίο μ' ένα πακέτο μεταρρυθμίσεων που ανακούφιζε τα εκατομμύρια των καταπιεσμένων εργατών και εργαζόμενων, για να μην μιλήσουμε και για κείνους που με την Μεγάλη Ύφεση πετάχτηκαν από τις γραμμές της αμερικάνικης μεταπολεμικής μεσαίας τάξης στην ανεργία. Οποιοδήποτε κόμμα θέτει σε κίνηση σε τέτοια κλίμακα μιαν ανοδική κοινωνική κινητικότητα, θα κυριαρχεί στην πολιτική σκηνή για μια μακρά περίοδο, όπως συνέβη με τους Δημοκρατικούς κατά το *Νιου Ντηλ*, παρόλο που, τελικά, η αντιπολίτευση θα προσαρμοστεί στην αλλαγή, και θα ανταγωνιστεί στο ίδιο γήπεδο, όπως έκανε ο Αϊζενχάουερ το 1952. Παρά τις διαφορές, οι επιτυχίες του Λούλα το 2002 και το 2006 μπορούν να συγκριθούν, χωρίς αμφιβολία, με εκείνες του Ρούσβελτ του 1932 και του 1936: Πρώτον, μια μεγάλη πλειοψηφία, ύστερα μια χιονοστιβάδα, καθώς οι λαϊκές τάξεις στρέφονταν προς τον πρόεδρο ενώ οι αξιοσέβαστες τάξεις μετατοπίζονταν εναντίον του. Προοπτικά, θα μπορούσε να είναι ένας βραζιλιάνικος πολιτικός κύκλος εξίσου μακρός, καθοδηγούμενος από τις ίδιες δυναμικές της κοινωνικής ανόδου.

Οι ματιές στον καθρέφτη και οι συγκρίσεις με τον Ρούσβελτ δεν είναι καινούργιες στην Βραζιλία. Ο Καρντόζο αρέσκονταν επίσης να συγκρίνει το πρόγραμμά του με αυτό της μεγάλης συμμαχίας των δημοκρατικών που κυριάρχησε στον βορρά. Ο Λούλα μπορεί να έφτασε πιο κοντά, αλλά οι διαφορές μεταξύ του *Νιου Ντηλ* και των επιτευγμάτων του εξακολουθούν να είναι προφανείς. Οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις του Ρούσβελτ εισήχθησαν υπό την πίεση της βάσης, εν μέσω ενός κύματος απεργιών και διαδικασίας ενίσχυσης των συνδικάτων. Η οργανωμένη εργασία, από το 1934 κι έπειτα, μεταβλήθηκε σε μια υπολογίσιμη δύναμη, την οποία έπρεπε τόσο να αφουγκράζεται όσο και να ελέγχει. Καμία συγκρίσιμη εργατική κινητοποίηση δεν ανέδειξε ή δεν ανταγωνίστηκε τον Λούλα (οι ακτήμονες αγρότες στην ύπαιθρο αποπειράθηκαν να παίξουν έναν ανάλογο ρόλο, αλλά ήταν πολύ πιο αδύναμοι, και γι' αυτό το κίνημά τους περιθωριοποιήθηκε). Εκεί που ο Ρούσβελτ αντιμετώπισε μια βαθιά ύφεση, από την οποία το *Νιου Ντηλ* δεν ανέκαμψε ποτέ και διασώθηκε μόνον με το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο Λούλα επέπλεε πάνω στην πλημμυρίδα μιας εκρηκτικής ανόδου στη ζήτηση πρώτων υλών, σε μια περίοδο αυξανόμενης ευημερίας. Εκτός από τις τύχες τους, διέφεραν επίσης και στο στυλ: ο αριστοκράτης που αγαλλίαζε με το μίσος των εχθρών του και ο εργάτης που δεν ήθελε να έχει κανέναν εχθρό δύσκολα θα μπορούσαν να είναι περισσότερο διαφορετικοί. Άν το τελικό αποτέλεσμα του προγράμματός τους είναι το ίδιο, υπάρχει πολύ μικρή άμεση σχέση μεταξύ των αιτίων και των αποτελεσμάτων.

Ωστόσο, σ' ένα ακόμη σημείο μπορεί να εντοπισθείμια κάποια ομοιότητα. Το

μένος των συντηρητικών κύκλων εναντίον του Ρούσβελτ, μέχρι το ξέσπασμα του πολέμου, υπήρξε εντελώς δυσανάλογο προς τον πραγματικό αντίκτυπο της κυβερνητικής του πολιτικής.

Έτσι και το δηλητήριο που εξαπέλυαν εναντίον του Λούλα είχε μικρή ή καθόλου σχέση με αυτά που πραγματικά έκανε. Πίσω του κρύβονταν άλλα, βαθύτερα κίνητρα. Για τα ΜΜΕ, η άνοδος της δημοτικότητας του Λούλα σήμαινε μείωση της δύναμής τους. Από το 1985 και το τέλος της στρατιωτικής δικτατορίας, οι ιδιοκτήτες του τύπου και των καναλιών επέλεγαν στην πράξη τους υποψηφίους και αποφάσιζαν για την έκβαση των εκλογών. Η πιο διαβόητη περίπτωση ήταν η υποστήριξη του Κολόρ από την αυτοκρατορία του Globo· αλλά και η στέψη του Καρντόζο από τον τύπο, πριν αυτός καν μπει στον προεκλογικό στίβο, δεν είναι λιγότερο εντυπωσιακή. Η απευθείας επικοινωνία του Λούλα με τις μάζες έσπασε αυτά τα κυκλώματα, μπλοκάροντας τον ρόλο των ΜΜΕ στη διαμόρφωση του πολιτικού σκηνικού. Για πρώτη φορά ένας ηγέτης δεν εξαρτώνταν από τους ιδιοκτήτες των ΜΜΕ, και γι' αυτό τον λόγο τον μισούσαν. Η αγριότητα των αλλεπάλληλων επιθέσεων εναντίον του Λούλα, όμως, δεν θα μπορούσε να συντηρείται εάν δεν υπήρχε και το κοινό που τις υποστηρίζει. Κι αυτό συνίσταται από τις παραδοσιακές μεσαίες τάξεις της χώρας, οι οποίες διαμένουν κυρίως, αλλ' όχι μόνο, στις μεγάλες πόλεις και ιδιαίτερα στο Σάο Πάολο. Ο λόγος για την εχθρότητα που επεδείκνυε αυτό το στρώμα, δεν ήταν η απώλεια της εξουσίας, την οποία ποτέ δεν κατείχε, αλλά η απώλεια κύρους. Όχι μόνον είχε γίνει πρόεδρος ένας αμόρφωτος, πρώην εργάτης, διάσημος για το φτωχό του λεξιλόγιο, αλλά κάτω από τη διακυβέρνησή του οι υπηρέτριες, οι φύλακες, και οι χειρώνακτες κάθε είδους αποκτούσαν πρόσβαση σε καταναλωτικά αγαθά που μέχρι πρότινος ήταν προνόμιο των μορφωμένων. Για πολλούς από τη μεσαία τάξη, όλα αυτά χτυπούσαν άσχημα: η άνοδος των συνδικαλισμένων εργατών και των υπηρετικών στρωμάτων σήμαινε ότι οι ίδιοι θα έπρεπε να προσγειωθούν στη γη. Το αποτέλεσμα ήταν ένα έντονο κύμα «δημοφοβίας», όπως την απεκάλεσε με έντονα επικριτικό πνεύμα ο αρθρογράφος Έλιο Γκασπάρι (Elio Gaspari). Το πολιτικό μένος των ιδιοκτητών και των συντακτών των ΜΜΕ καθώς και η κοινωνική δυσφορία των αναγνωστών δημιούργησε μια βιτριολική εκδοχή «αντι-λουλισμού», ο οποίος δεν ανταποκρινόταν σε κάποια αίσθηση αληθινού ταξικού συμφέροντος.

Γιατί αυτή η κυβέρνηση όχι μόνο δεν έβλαψε με οποιοδήποτε τρόπο τις ιδιοκτήτριες τάξεις (ή τους προνομιούχους), αλλά τις ευνόησε πάρα πολύ. Ποτέ άλλοτε η πρωτεύουσα δεν είχε ευημερήσει τόσο πολύ όσο επί Λούλα. Αρκεί να δούμε το χρηματιστήριο. Μεταξύ του 2002 και 2010, ο Bovespa (ο δείκτης του βραζιλιανού χρηματιστηρίου) κατέγραψε τις καλύτερες επιδόσεις στον κόσμο, με άνοδο κατά 523%· και σήμερα αντιπροσωπεύει το τρίτο μεγαλύτερο σύμπλεγμα ασφαλίστρων-ομολόγων και μετοχών στον κόσμο. Τεράστια κέρδη, που προέκυψαν από την κερδοσκοπία στα μερίδια των μετοχών, κατευθύνθηκαν προς μια μοντέρνα αστική τάξη. Για τα περισσότερα από τα ποικίλα στρώματα της μεσαίας τάξης που απεχθάνονται το ρίσκο, τα τεράστια επιτόκια εξασφάλιζαν κάτι περισσότερο από ικανοποιητικές αποδόσεις σε απλές τραπεζικές καταθέσεις. Οι κοινωνικές παρο-

χές διπλασιάστηκαν από τη δεκαετία του ‘80, αλλά η αποπληρωμή του δημόσιου χρέους τριπλασιάστηκε. Οι συνολικές δαπάνες για την *Μπόρσα Φαμίλια* προσέγγισαν το 0.5% του ΑΕΠ αλλά τα εισοδήματα των δανειστών από το δημόσιο χρέος έφθασαν το 6-7%. Τα δημοσιονομικά έσοδα στη Βραζιλία είναι υψηλότερα από αυτά των περισσοτέρων αναπτυσσομένων χωρών, ανερχόμενα στο 34% του ΑΕΠ, κυρίως εξαιτίας των κοινωνικών παροχών που αναγράφονται στο Σύνταγμα του 1988, που διαμορφώθηκε κατά τη φάση του εντονότερου εκδημοκρατισμού της χώρας, όταν το PT ήταν ακόμα μια αναδυόμενη ριζοσπαστική δύναμη.

Αλλά οι φόροι παραμένουν αντιστρόφως αναλογικοί. Αυτοί που ζουν με λιγότερα από το διπλάσιο του κατώτατου μισθού δίνουν το μισό τους εισόδημα στην εφορία, ενώ όσοι έχουν εισόδημα μεγαλύτερο από το 30πλάσιο του κατώτατου μισθού, δίνουν μόνο το ένα τέταρτο. Η εκχέρσωση αχανών εκτάσεων στην ενδοχώρα της υπαίθρου, που προχώρησε με γοργό ρυθμό κατά τη διακυβέρνηση του Λούλα, οδήγησε στη συγκέντρωση της ιδιοκτησίας της γης σε πολύ λιγότερα χέρια απ’ ό,τι πριν από μισόν αιώνα. Η ιδιοκτησία της αστικής γης ακολούθησε την ίδια τάση.

Επίσημες αναφορές, που επαληθεύονται από πολλαπλές στατιστικές αναλύσεις και κυκλοφορούν από φιλικά διατεθειμένους δημοσιογράφους και φορείς του εξωτερικού, δεν ισχυρίζονται μόνον ότι συντελείται μια ραγδαία συρρίκνωση της φτώχειας αυτά τα χρόνια, για την οποία δεν υπάρχει καμία αμφιβολία, αλλά και μια σημαντική μείωση της ανισότητας, με τον δείκτη Gini να υποχωρεί από το αστρονομικό 0.58 στο ακόμα υψηλό 0.538 κατά το τέλος της θητείας του. Σύμφωνα με αυτές τις εκτιμήσεις, από την καμπή του 2005 κι έπειτα, τα εισοδήματα του κατώτερου στρώματος του πληθυσμού αυξήθηκαν με διπλάσιο ρυθμό απ’ ό,τι τα εισοδήματα του ανώτερου. Και το κυριότερο, 25 εκατομμύρια άνθρωποι έχουν μετακινηθεί στις γραμμές της μεσαίας τάξης, που μεταβλήθηκε στην πλειοψηφία του έθνους.

Ωστόσο, η πίστη ότι η ανισότητα στη Βραζιλία έχει μειωθεί αισθητά θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με σκεπτικισμό, από τη στιγμή που όχι μόνον βασίζεται σε στοιχεία για το νόμιμο εισόδημα, από το οποίο εξαιρούνται –σύμφωνα με τους επίσημους στατιστικούς κανόνες– «οι κορυφαίοι της κορυφής», δηλ. οι υπερπλούσιοι, αλλά και, το κυριότερο, γιατί αγνοεί την υπερτίμηση των κεφαλαίων και την απόκρυψη των κερδών στα κορυφαία στρώματα της κοινωνίας.

Όπως παρατηρεί και η κορυφαία ανάλυση *Μείωση της ανισότητας στη Λατινική Αμερική*, αναφορικά με τις συνήθεις στατιστικές έρευνες που αφορούν στα νοικοκυριά, «τα εισοδήματα από τις ιδιοκτησίες έχουν καταφανώς υποτιμηθεί»:

> Εάν τα μεγαλύτερα εισοδήματα, τα οποία οι δειγματοληπτικές στατιστικές έρευνες αγνοούν, παρουσιάσουν μια σχετικά μεγάλη άνοδο, τότε η πραγματική ανισότητα μπορεί να διευρύνεται ακόμα κι αν οι στατιστικές εκτιμήσεις καταγράφουν τα αντίθετα αποτελέσματα.

Έτσι στη Βραζιλία, εκτιμάται ότι 10.000 έως 15.000 οικογένειες απολαμβάνουν τη μερίδα του λέοντος από τα 120 δισ. δολάρια της ετήσιας δαπάνης αποπληρωμής του δημόσιου χρέους (το κόστος της *Μπόρσα Φαμίλια* είναι 6-9 δισ. δολάρια), ενώ κατά την τελευταία δεκαετία οι εκα-

τομμυριούχοι έχουν πληθύνει όσο ποτέ άλλοτε. Από μόνη της, η εκτίναξη του χρηματιστηρίου είναι αρκετά ενδεικτική απέναντι σε κάθε αφελή καταγραφή των επιτευγμάτων των σχετικών με την ανισότητα. Οι πλούσιοι γνωρίζουν καλά από ποια πλευρά αλείφεται το ψωμί τους. Σε αντίθεση με τους «βασιλιάδες της οικονομίας», στους οποίους επιτίθενταν ο Ρούσβελτ, και οι οποίοι απεχθάνονταν το *Νιου Ντηλ*, οι περισσότεροι Βραζιλιάνοι χρηματιστές και βιομήχανοι είναι ένθερμοι υποστηρικτές της κυβέρνησης του Λούλα. Το κεφάλαιο έχει τοποθετηθεί σαφέστερα από την –πραγματική– μεσαία τάξη και μάλιστα αισθάνεται περισσότερο άνετα, πράγμα λογικό, καθώς τα κέρδη ποτέ δεν ήταν υψηλότερα.

Η ανάπτυξη της υπανάπτυξης

Για μια τρίτη προσέγγιση του φαινομένου Λούλα, αυτά τα κέρδη θα πρέπει να βρίσκονται στο επίκεντρο οποιασδήποτε ρεαλιστικής ανάλυσης του καθεστώτος του. Σε μια σειρά εικονοκλαστικών δοκιμίων, ο κοινωνιολόγος Τσίκο ντε Ολιβέιρα (Chico de Oliveira) προέβη σε μια ανάλυση του καθεστώτος, που βρίσκεται στον αντίποδα εκείνης του Σίνγκερ, με τον οποίο διατηρεί καλές σχέσεις παρά τις πολιτικές τους διαφορές (ο Ολιβέιρα, ένα από τα ιστορικά, ιδρυτικά μέλη του PT, έφυγε αηδιασμένος από το κόμμα, την ίδια περίοδο που ο Σίνγκερ έμπαινε στην κυβέρνηση του Λούλα)[1]. Ο ντε Ολιβέιρα δεν αμφισβητεί την προσέγγιση του φίλου του για την ψυχολογία των φτωχών και τη βελτίωση της ζωής τους από τον Λούλα. Το υποπρολεταριάτο είναι όπως το περιγράφει ο Σίνγκερ: δίχως κανένα μίσος για τους πλούσιους, ευχαριστημένο με την παραμικρή και στοιχειωδέστερη βελτίωση των όρων διαβίωσής του.

Αλλά αυτή η προσέγγιση εστιάζει υπερβολικά στη σχέση μεταξύ του Λούλα και της εκλογικής του βάσης. Λείπουν δύο θεμελιώδη στοιχεία για την κατανόηση του φαινομένου του Λούλα. Το πρώτο, είναι η συγκεκριμένη περίοδος της παγκόσμιας ιστορίας του κεφαλαίου κατά την οποία ανήλθε στην εξουσία. Η παγκοσμιοποίηση είχε υπονομεύσει τη δυνατότητα ανάπτυξης ενός περιεκτικού προγράμματος εθνικής ανάπτυξης, όπως αυτό που προσπαθούν εδώ και καιρό να εφαρμόσουν στη Βραζιλία, ακόμα και άνθρωποι σαν τον Λούλα. Όμως η τρίτη βιομηχανική επανάσταση, βασισμένη στην εξέλιξη της βιολογίας και τα ψηφιακά επιτεύγματα, που εξαλείφουν τα όρια μεταξύ της επιστήμης και της τεχνολογίας, απαιτεί επενδύσεις στην έρευνα και επιβάλλει πατέντες που δεν επιτρέπουν την άμεση μεταφορά των αποτελεσμάτων της στην περιφέρεια του συστήματος – τουλάχιστον σε μια χώρα όπως είναι η Βραζιλία, όπου οι επενδύσεις ποτέ δεν ξεπέρασαν, ακόμα και τη χρυσή αναπτυξιακή εποχή του Κούμπιτσεκ, κατά τη δεκαετία του ’50, ένα πενιχρό 22% του ΑΕΠ. Οι δαπάνες για έρευνα και ανάπτυξη παραμένουν ασήμαντες.

Έτσι, αντί για περαιτέρω βιομηχανική ανάπτυξη, οι συνέπειες του τελευταίου κύματος της τεχνολογικής επανάστασης για τη Βραζιλία οδήγησαν στη μετατόπιση της συσσώρευσης από τη βιομηχανία στις χρηματιστηριακές συναλλαγές και την εξόρυξη πρώτων υλών, με ραγδαία ανάπτυξη του τραπεζικού τομέα, όπου τα

[1] Για την αγγλική μετάφραση της μελέτης του Ολιβέιρα, βλ. *New Left Review* τ. 24 (Νοέμβριος - Δεκέμβριος 2003) και τ. 42 (Νοέμβριος - Δεκέμβριος 2006)

κέρδη είναι υψηλότερα αυτών των ορυχείων και των μεγάλων αγροτικών επιχειρήσεων για τις εξαγωγές. Οι πρώτες συνιστούν ένα μπλοκάρισμα, απομακρύνοντας τις επενδύσεις από την παραγωγή. Η δεύτερη αποτελεί οπισθοδρόμηση, γυρνώντας τη Βραζιλία πίσω σε προηγούμενους κύκλους, όταν εξαρτούσε την ανάπτυξή της από τις πρώτες ύλες. Στη δυναμική αυτών των τομέων έπρεπε να προσαρμοστεί το φαινόμενο Λούλα, προκειμένου να συνδιαλλαγεί με το κεφάλαιο. Αυτή είναι η δεύτερη παράμετρος. Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας ήταν να μετασχηματιστούν οι ίδιες οι δομές που παρήγαγαν το φαινόμενο – το κόμμα και τα συνδικάτα τα οποία, μετά το 2002, μεταβλήθηκαν σε καθεστώς. Τα στελέχη του PT αποικιοποίησαν τον ομοσπονδιακό κρατικό μηχανισμό, όπου ο Βραζιλιάνος πρόεδρος έχει το δικαίωμα να διορίσει 20.000 άτομα της επιλογής του σε καλοπληρωμένες θέσεις εργασίας, πολύ περισσότερες από αυτές που επιτρέπει το σύστημα στην εκτελεστική εξουσία, σε όλη την Αμερική.

Αυτό το στρώμα, αποσυνδεδεμένο πλέον εντελώς από την εργατική τάξη, έχει πέσει στη δίνη της χρηματιστηριοποίησης, που καταπίνει ταυτόχρονα αγορές και γραφειοκρατίες. Οι συνδικαλιστές μεταβλήθηκαν σε μάνατζερ μερικών από τις μεγαλύτερες καπιταλιστικές επιχειρήσεις στη χώρα, οι οποίες έχουν καταστεί πεδίο σκληρού ανταγωνισμού μεταξύ των διαφόρων αρπακτικών με στόχο τον έλεγχο ή την επέκτασή τους. Οι αγωνιστές μεταβλήθηκαν σε αξιωματούχους, απολαμβάνοντας ή καταχρώμενοι την εξουσία.

Καθώς μια νέα λογική συσσώρευσης διαπλέχθηκε με τη νέα αρχιτεκτονική της εξουσίας, διαμορφώθηκε ένα υβριδικό κοινωνικό στρώμα, η φυσική ροπή του οποίου ήταν η διαφθορά. Οι ανοργάνωτοι φτωχοί της ανεπίσημης παραοικονομίας είχαν μεταβληθεί σε εκλογική βάση του Λούλα, και κανείς δεν θα μπορούσε να τον κατηγορήσει γι’ αυτό ή για τη νεο-λαϊκιστική σχέση του μαζί τους, αναπόφευκτη, τόσο γι’ αυτόν, όσο και για τον Τσάβες ή τον Κίρχνερ. Αλλά μεταξύ του ηγέτη και των μαζών παρεμβάλλεται ένας μηχανισμός ο οποίος έχει στρεβλωθεί. Αυτό που λείπει από την προσέγγιση του Σίνγκερ είναι η αίσθηση αυτής της σκοτεινής πλευράς του «Λουλισμού». Αυτό που πέτυχε ήταν ένα είδος αντεστραμμένης ηγεμονίας. Εκεί όπου, κατά τον Γκράμσι, η ηγεμονία σε ένα καπιταλιστικό κοινωνικό σύστημα συνιστά την ηθική υπεροχή των ιδιοκτητριών πάνω στις εργαζόμενες τάξεις, διασφαλίζοντας τη συναίνεση των κυριαρχούμενων στην ίδια την κυριαρχία τους, στον Λουλισμό μοιάζει ως εάν οι κυριαρχούμενοι να έχουν αντιστρέψει τη φόρμουλα, επιτυγχάνοντας τη συναίνεση των κυρίαρχων στην ηγεμονία των λαϊκών τάξεων, μόνο και μόνο για να επικυρώσουν τους όρους της ίδιας της εκμετάλλευσής τους! Μια πιο έγκυρη σύγκριση θα ήταν όχι με τις ΗΠΑ του Νιου Ντηλ, αλλά με τη Νότιο Αφρική του Μαντέλα και του Μπέκι, όπου οι αχρείοι του απαρτχάιντ είχαν ανατραπεί και άρχοντες της κοινωνίας έγιναν οι μαύροι, αλλά η κυριαρχία του κεφαλαίου και η εξαθλίωση που συνεπάγεται παρέμεινε το ίδιο αδυσώπητη... Η μοίρα των φτωχών στη Βραζιλία αποτελούσε ένα είδος απαρτχάιντ, και ο Λούλα έθεσε σε αυτό ένα τέλος. Αλλά μια δίκαιη ή περιεκτική πρόοδος παρέμεινε ανέφικτη.

Οι διανοούμενοι και ο Λούλα

Για πολλούς, ακόμα και αυτούς που βρίσκονται κοντά στις απόψεις του Ντε Ολιβέιρα, η εικόνα είναι υπερβολική, μια και μεταβάλλει σε ολική έκλειψη την αναμφισβήτητη σκοτεινή πλευρά του Λουλισμού. Πώς το ίδιο το PT αντιμετώπισε αυτές τις κατηγορίες; Δεν είπε κουβέντα. Εν μέρει, πράγμα που συχνά επαναλαμβάνεται, γιατί ο Λούλα είναι τόσο αρεστός και σεβαστός που κανείς –εκτός από τους Ντελούμπιο και Ντιρσέου, που τον μήνυσαν για εξύβριση, προτού τους απαγγελθούν κατηγορίες– δεν θέλει να συγκρουστεί μαζί του. Είναι ένα δείγμα της βραζιλιάνικης εγκαρδιότητας. Αλλά, τι άραγε συνέβη και με την κατά πολύ ευνοϊκότερη ανάλυση του Σίνγκερ; Και πάλι δεν υπήρξε καμία αντίδραση. Έχοντας μετασχηματιστεί σε μια εκλογική μηχανή, το PT συγκράτησε τα περισσότερα από τα μέλη και τα στελέχη του –γύρω στα 300.000 μέλη πήραν μέρος στις τελευταίες εσωκομματικές εκλογές– αλλά έχασε εντελώς τους διανοούμενούς του, και γενικά έχει μείνει κενό από ιδέες. Όταν δημιουργήθηκε το κόμμα κατά τα τέλη του 1980, η Βραζιλιάνικη ιντελιγκέντσια αποτελούσε ένα βασικό κομμάτι των μαζικών κινημάτων εναντίον της δικτατορίας, και έπαιξε μεγάλο ρόλο στα πολιτικά πράγματα, όταν αυτή κατέρρευσε. Μια δεκαετία αργότερα, όταν ο Καρντόζο ανήλθε στην προεδρία, διασπάστηκε σε δύο στρατόπεδα που συγκρούονταν μεταξύ τους: εκείνους που υποστήριζαν το καθεστώς του, και εκείνους που το αντιστρατεύονταν. Το PT ήταν το κόμμα της αντιπολίτευσης, και απολάμβανε της υποστήριξης μερικών από τους πιο χαρισματικούς διανοουμένους της χώρας. Άλλα δέκα χρόνια μετά, με τον Λούλα στην εξουσία, η απομυθοποίηση είχε ήδη προχωρήσει. Ελλείψει καλύτερης επιλογής, οι περισσότεροι από τους αστέρες του συνέχιζαν να τον ψηφίζουν, για να αποφύγουν τη δεξιά, αλλά η επαφή με το κόμμα είχε χαθεί. [...]

Έχει σημασία αυτό; Το 1960, η βραζιλιάνικη κουλτούρα ήταν μια λαμπρή υπόθεση, όχι μόνο πριν αλλά και κατά τη διάρκεια της δικτατορίας: το ποδόσφαιρο, που δεν είχε ακόμα εκπατριστεί, η μπόσα νόβα, το πειραματικό θέατρο, ο νέος κινηματογράφος (cinema nuovo) ένας γηγενής μαρξισμός που μπορούσε να ανταγωνιστεί επάξια τον ευρωπαϊκό – στη φιλοσοφία, την κοινωνιολογία, τη λογοτεχνία και την πολιτισμική κριτική. Ωστόσο, από τη στιγμή που η χώρα βγήκε από τη δικτατορία, το 1985, οι δύο δυνάμεις που είχαν μετασχηματίσει το πολιτισμικό τοπίο στις χώρες του Βορρά επηρέασαν εξίσου και τη Βραζιλία: από τη μια πλευρά, ο μοντέρνος ακαδημαϊσμός, με τη γραφειοκρατικοποίηση, τις καριέρες και την εξειδίκευση των πεδίων· από την άλλη, η μοντέρνα βιομηχανία της μόδας και της διασκέδασης, που εμπορευματοποιεί ο,τιδήποτε κι αν αγγίζει. Επαγγελματοποίηση, εμπορευματοποίηση: Κανένας πολιτισμός δεν μπόρεσε να δραπετεύσει από τον ζυγό τους. Μαζί τους, αναπόφευκτα, έρχεται και η αποπολιτικοποίηση. Αλλά το εύρος της ποικίλλει από τη μια κοινωνία στην άλλη. Συγκρινόμενη με τη Βραζιλία προ 30 ή 50 ετών, η παρακμή της πολιτικής διάστασης της πολιτιστικής ζωής είναι εμφανής. Ωστόσο, σε σύγκριση με την Ευρώπη, το φαντασιακό παραμένει και σήμερα έντονα πολιτικοποιημένο.

Εν μέρει, τούτο συμβαίνει εξαιτίας της απλής επιβίωσης ανθρώπων και ιδε-

ών από μια παλαιότερη εποχή, παρόλο που το πανεπιστημιακό πεδίο είναι πιο ανιαρό, αν και σε υψηλότερο επίπεδο κατάρτισης απ' ό,τι στο παρελθόν. Ο πρύτανις της βραζιλιάνικης ιστορίας της λογοτεχνίας, ο Αντόνιο Καντίντο (Antonio Candido), ένας ηθικός και διανοητικός ογκόλιθος για την αριστερά, είναι ακόμα ενεργός στα 93 του χρόνια. Στην αμέσως επόμενη γενιά, ο Ρομπέρτο Σβάρτς (Roberto Schwarz) παραμένει ο σημαντικότερος διαλεκτικός κριτικός από την εποχή του Αντόρνο· ο Τσίκο Μπουάρκε (Chico Buarque), ο εξαιρετικά πολυτάλαντος συγγραφέας διηγημάτων, θεατρικών έργων και τραγουδιών· ο Ντε Ολιβέιρα (de Oliveira), ο πιο αυθεντικός διανοητής στον τομέα της κοινωνιολογίας στη Λατινική Αμερική· ο Εμίρ Σαντέρ (Emir Sader), ένας ριζοσπάστης πολιτικός στοχαστής ηπειρωτικής κλίμακας. Νεώτερες μορφές όπως ο Σίνγκερ ή ο Πόσμαν είναι τέκνα των τελευταίων σταδίων του αγώνα ενάντια στη δικτατορία. Στις τέχνες, συνεχίζουν να παράγονται εκρηκτικές μορφές, μόνο που είναι τώρα πολύ πιο ευεπίφορες στην ουδετερότητα ή τη διολίσθηση στη βιομηχανία της διασκέδασης: Η νουβέλα του Πάουλο Λιν (Paulo Lin) *Η Πόλη του Θεού* υποβαθμίστηκε σ' ένα κινηματογραφικό μπλοκμπάστερ από έναν ειδικό των διαφημίσεων· ο Ζοζέ Παντίλια (José Padilha), εγκατέλειψε τις πικρές ντοκυμαντερίστικες αλήθειες του *Bus 174* για να περάσει στις ταινίες δράσης. Αλλά το χωνευτήρι της αγοράς δεν είναι ακαταμάχητο. Η τελευταία λογοτεχνική χειροβομβίδα, η τραχιά νουβέλα του Ρεϊνάλντο Μοράες (Reinaldo Moraes) *Πορνοποπέια*, θα αποδειχθεί πολύ πιο δυσκολοχώνευτη. [...]

Το πείραμα θα συνεχιστεί;

Η επικράτηση της Ντίλμα Ρούσεφ υπήρξε, εμμέσως, ο μεγαλύτερος εκλογικός θρίαμβος του Λούλα. Μια μορφή ελάχιστα γνωστή στον πληθυσμό μερικούς μήνες πιο πριν, που ποτέ δεν είχε συμμετάσχει σε κάποια ψηφοφορία, και καθόλου χαρισματική, κέρδισε –από τη στιγμή που επελέγη από αυτόν– ποσοστά παραπλήσια προς αυτά του Λούλα, μ' ένα ισχυρό 56% στον δεύτερο γύρο των εκλογών – τρία εκατομμύρια ψήφοι λιγότερες από αυτές του 2006 και τρία εκατομμύρια ψήφοι περισσότερες από αυτές του 2002. Στο Κογκρέσο, όπου το PT για πρώτη φορά αναδείχθηκε πρώτο κόμμα, και στη Γερουσία, όπου επίσης κατέγραψε ισχυρή άνοδο, απολαμβάνει της υποστήριξης των σωμάτων σε ποσοστό που υπερβαίνει τα 2/3 – πλειοψηφίες που ο ίδιος ο Λούλα ποτέ δεν γνώρισε.

Η Ρούσεφ χρωστάει την άνοδό της στο κενό που δημιουργήθηκε εξαιτίας των σκανδάλων που εκμηδένισαν τους δελφίνους Παλότσι και Ντιρσέου. Μετά την πτώση τους, είχε τρία πλεονεκτήματα έναντι οποιουδήποτε άλλου πιθανού ανταγωνιστή. Δεν ήταν παιδί του PT, στο οποίο προσχώρησε μόλις το 2000, κι έτσι, μη έχοντας καμία επιρροή στη βάση του κόμματος, από την οποία ο Λούλα –τουλάχιστον δημόσια– έχει διατηρήσει τις αποστάσεις του από τη στιγμή που εισήλθε στο Προεδρικό Μέγαρο, δεν αποτελεί γι' αυτόν καμία απειλή. Είναι καλή, σε κάτι που αυτός δεν ήταν: στη διοίκηση. Ως υπουργός ενέργειας αντιμετώπισε ριζικά το πρόβλημα με τις διακοπές ρεύματος, που τόσο πολύ είχαν υπονομεύσει τη δεύτερη θητεία του Καρντόζο. Τέλος, είναι γυναίκα, πράγμα που της επέτρεψε

πολύ ευκολότερα να ταυτιστεί με τη δική του χαρισματική προσωπικότητα απ' ό,τι θα μπορούσε να κάνει ένας άντρας. Ένας συνεργάτης περιέγραψε τη σχέση που έχουν, από τη στιγμή που έγινε υπεύθυνη του γραφείου του, περίπου σαν μια σχέση πατέρα και κόρης. Στην πραγματικότητα είναι συνομήλικοι –είναι μόλις δύο χρόνια νεώτερη του Λούλα– αλλά η κοινή καμπάνια που πραγματοποίησαν το 2010 θα ήταν πολύ πιο αταίριαστη αν γινόταν μ' έναν άνδρα υποψήφιο.

Η πορεία τους, για να μη μιλήσουμε για το ταμπεραμέντο τους, παρουσιάζει μεγάλες διαφορές. Η Ρούσεφ προέρχεται από μια μεγαλοαστική οικογένεια. Ο πατέρας της ήταν Βούλγαρος κομμουνιστής που μετανάστευσε στη Λατινική Αμερική το 1930 και τα πήγε καλά στις πωλήσεις ακινήτων στο Μπέλο Οριζόντε. Παρακολούθησε καλά σχολεία, με ιδιωτικά μαθήματα γαλλικών και πιάνου στο σπίτι, ενώ ήταν 17 χρόνων όταν η δικτατορία κατέλαβε την εξουσία στη Βραζιλία. Στα 19 της ήταν μέλος μιας παράνομης επαναστατικής οργάνωσης που ανελάμβανε ένοπλη δράση μέσα στην πόλη και στα περίχωρά της. Αφού μετακόμισε στο Ρίο το 1968, συμμετείχε σε μια από τις πιο διάσημες ένοπλες ενέργειες της εποχής: την απαλλοτρίωση ενός χρηματοκιβωτίου με 2.5 εκατομμύρια δολάρια που είχε στην κατοχή της η ερωμένη τού πιο διεφθαρμένου απ' όλους τους κυβερνήτες του Σάο Πάολο. Το 1970 συνελήφθη στο Σάο Πάολο, βασανίσθηκε και φυλακίσθηκε για 3 χρόνια. Μετά την απελευθέρωσή της, μετακόμισε νότια, στο Πόρτο Αλέγκρε, όπου ο πρώην σύντροφός της στην παρανομία και νυν σύζυγός της ήταν φυλακισμένος. Όταν η δικτατορία χαλάρωσε τα καταπιεστικά μέτρα στα τέλη της δεκαετίας του 1970, βρήκε δουλειά στη στατιστική υπηρεσία του Ρίο Γκράντε ντο Σουλ, και επανήλθε στην πολιτική ζωή συμμετέχοντας στο κόμμα της αριστεράς του κυρίου αντιπάλου του Λούλα κατά τη δεκαετία του 1980, Λεονέλ Μπριζόλα (Leonel Brizola), και εντέλει έγινε υπουργός ενέργειας της πολιτείας, υπό την κηδεμονία ενός κυβερνήτη του PT. Το 2002 ο Λούλα πρόσεξε τις οργανωτικές της ικανότητες και την έφερε στη Μπραζίλια. Με ένα πολιτικό παρελθόν αντάρτισσας και όχι συνδικαλίστριας, η Ρούσεφ είναι πιο εκρηκτική στον χαρακτήρα της από τον Λούλα. [...] Κανείς δεν αμφισβητεί τη σκληρότητά της.

Για τις πεποιθήσεις της, ωστόσο, υπάρχει λιγότερη σιγουριά. Έγινε διάσημη υπό τον Λούλα κατά τη διάρκεια της πιο ριζοσπαστικής φάσης της διακυβέρνησής του, έτσι που από τη σκοπιά του νεοφιλελευθερισμού θεωρείται ότι σχετίζεται με τους κινδύνους ενός ύπουλου κρατισμού και εθνικισμού. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι έχει υπερασπιστεί αταλάντευτα τα κυριαρχικά δικαιώματα του βραζιλιάνικου κράτους στα τεράστια υποθαλάσσια αποθέματα πετρελαίου που βρίσκονται πέραν των ακτών της χώρας και τα οποία ορέγονται οι πολυεθνικές επιχειρήσεις και το εγχώριο κεφάλαιο. Έχει υποσχεθεί όχι μόνον την επέκταση των προγραμμάτων στέγασης και υποδομών που ξεκίνησαν υπό τον Λούλα, αλλά –μια νέα μεγάλη δέσμευση– και καθολική υγειονομική περίθαλψη. Κατά την ορκωμοσία της, σε μια παρέκβαση από τον λόγο της, απέτισε φόρο τιμής στους συντρόφους που πολέμησαν τη δικτατορία, όπως αυτή, και έπεσαν στη μάχη εναντίον της. Αλλά αποκαθιστώντας τον Παλότσι στην εξουσία, ως διευθύνοντα του προεδρικού γρα-

φείου, και αντικαθιστώντας τον Αμορίμ στο υπουργείο Εξωτερικών μ' έναν οπαδό της Ουάσιγκτον, σχεδίασε με τέτοιο τρόπο το υπουργικό επιτελείο της ώστε να διαβεβαιώσει τις εταιρείες και τις ΗΠΑ ότι δεν έχουν τίποτε να φοβούνται από τη νέα κυβέρνηση. Τα πρώτα της μέτρα, όπως η συγκράτηση του ελάχιστου μισθού, η αύξηση των επιτοκίων και ο αυστηρότερος έλεγχος των δημοσίων δαπανών, δεν αποκλίνουν από το πλαίσιο της διακηρυγμένης πολιτικής του Λούλα κατά τα πρώτα χρόνια της εξουσίας του.

Μπορεί το ίδιο σενάριο, δηλαδή μια μεταστροφή προς τη ριζοσπαστικοποίηση σε μια μετέπειτα φάση, να επαναληφθεί; Ή μήπως το απόθεμα των μεταρρυθμίσεων έχει εξαντληθεί; Κατά κοινή ομολογία, απαιτείται σταθερή ανάπτυξη του ΑΕΠ κατά 4.5% τον χρόνο ώστε να διευρυνθούν οι κοινωνικές κατακτήσεις της προεδρίας του Λούλα. Παρόλο που εν συγκρίσει με τα δεδομένα της Κίνας ή της Ινδίας πρόκειται για έναν μετριοπαθή στόχο, ωστόσο υπερβαίνει τον μέσο όρο ανάπτυξης της Βραζιλίας καθ' όλη τη διάρκεια του προηγούμενου αιώνα. Αν και σε καλή κατάσταση αυτή τη στιγμή, η οικονομία της χώρας απειλείται από τρία μεγάλα προβλήματα. Το ποσοστό των καταθέσεων παραμένει εξαιρετικά χαμηλό, γύρω στο 17% του ΑΕΠ, λιγότερο από το μισό της Ινδίας και το 1/3 της Κίνας· το ίδιο και οι επενδύσεις, που έχουν παραμείνει στάσιμες, κάτω από το 20% του ΑΕΠ, με τις δαπάνες για την έρευνα να περιορίζονται στο 1%. Τα βραζιλιάνικα επιτόκια, από την άλλη, (αυτή τη στιγμή γύρω στο 11%) είναι για καιρό τα υψηλότερα από οποιασδήποτε άλλης μεγάλης οικονομίας. Σχεδιασμένα να συγκρατούν τον πληθωρισμό και να προσελκύουν τα ξένα κεφάλαια, ώστε να αντιμετωπισθεί το πρόβλημα ρευστότητας που προκύπτει από τις χαμηλές εγχώριες καταθέσεις, αυτά τα επιτόκια, σε συνδυασμό με τα κέρδη από τις εξαγωγές και την πολιτική των ΗΠΑ, έχουν οδηγήσει το ρεάλ στα ύψη – διπλασιάζοντας την αξία του έναντι του δολαρίου, κατά τη διάρκεια της προεδρίας του Λούλα.

Τελικώς, το βραζιλιάνικο εμπόριο καθίσταται ολοένα και περισσότερο εξαρτημένο από τη βιομηχανική γεωργία και την εξορυκτική βιομηχανία, όπου βρίσκονται και οι μεγαλύτερες συγκεντρώσεις του εγχώριου κεφαλαίου, ενώ η βιομηχανία –όπου οι πολυεθνικές ελέγχουν τον πιο σημαντικό τομέα (την αυτοκινητοβιομηχανία)– έχει υποχωρήσει. Μεταξύ του 2002 και του 2009, το μερίδιο της μεταποίησης στις εξαγωγές έπεσε από 55 σε 44%, ενώ το μερίδιο των πρώτων υλών εκτοξεύθηκε από 28 σε 41%. Η Κίνα, που απετέλεσε την αιτία για ένα μεγάλο μέρος της οικονομικής ευημερίας στα χρόνια του Λούλα, όταν και έγινε ο μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος της χώρας (το 2009 αγόρασε από τη Βραζιλία προϊόντα αξίας 18 φορές μεγαλύτερης από εκείνην των προϊόντων που αγόραζε στις αρχές του αιώνα), απειλεί τώρα να κατακλύσει τη χώρα με χαμηλού κόστους προϊόντα, δεδομένου ότι οι εισαγωγές κατά τον περασμένο χρόνο αυξήθηκαν κατά 60%. Ιστορικά, υπάρχουν χώρες που έχουν επιτύχει υψηλό βιοτικό επίπεδο δίχως να υποστούν ευρεία βιομηχανοποίηση, αλλά αυτές ήταν κοινωνίες εποίκων ή αγροτών με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, εγκατεστημένες σε αραιοκατοικημένες περιοχές –όπως είναι η Αυστραλία, η Νέα Ζηλανδία ή η Φινλανδία– και δεν έχουν καμία σχέση με το δημογραφικό προφίλ και τη

φτώχεια της Βραζιλίας. Έναντι όλων αυτών, μπορούν να αντιπαρατεθούν οι τεράστιοι φυσικοί πόροι της Βραζιλίας – καλλιεργήσιμες εκτάσεις όσες διαθέτουν η Ρωσία και οι ΗΠΑ μαζί, ανανεώσιμοι υδάτινοι πόροι, όσους διαθέτει ολόκληρη η Ασία, αποθέματα πετρελαίου– αλλά και μια εντυπωσιακή γκάμα κρατικών επιχειρήσεων όπως είναι η αεροναυπηγική βιομηχανία, οι χαλυβουργίες, οι καινοτομίες στην τροπική γεωργία ή ο κρατικός πετρελαϊκός γίγαντας,.Οι ευκαιρίες για ταχύτατη ανάπτυξη δεν είναι λιγότερες από τα εμπόδια που υπάρχουν γι' αυτή.

Ποιο είναι σήμερα το ισοζύγιο των διαδικασιών που τέθηκαν σε κίνηση από τον Λούλα και που ακόμα βρίσκονται εν εξελίξει; Ως μία περίοδος της πολιτικής οικονομίας της Βραζιλίας, απ' τη μια πλευρά, μπορεί να θεωρηθεί ως συνέχεια της εποχής του Καρντόζο, μια εξέλιξη μέσα στο ίδιο πλαίσιο. Από την άλλη, ως κοινωνική διαδικασία, έχει πραγματοποιήσει μια αξιοσημείωτη τομή. Οι εξωτερικές συνθήκες γι' αυτή την αλλαγή υπήρξαν ασυνήθιστα ευνοϊκές. Ήταν μια εποχή κατά την οποία ολόκληρη η Νότιος Αμερική στράφηκε προς τα αριστερά. Ο Τσάβες είχε ανέλθει στην εξουσία της Βενεζουέλας λίγο πιο πριν, έπειτα ο Κίρχνερ (Kirchner) στην Αργεντινή και μετά ο Λούλα. Τον επόμενο χρόνο, ο Ταμπαρέ Βάσκες (Tabaré Vázquez) πήρε την εξουσία στην Ουρουγουάη. Κατόπιν η Βολιβία, το Εκουαδόρ και η Παραγουάη εξέλεξαν τους πιο ριζοσπάστες προέδρους της ιστορίας τους. Αυτό που κρύβεται πίσω από αυτή την παγκόσμια εξαίρεση, είναι δύο πολύ χαρακτηριστικά γνωρίσματα της περιοχής. Πρώτον, ήταν εκεί που, υπό την υψηλή εποπτεία του Σικάγο και του Χάρβαρντ, ο νεοφιλελευθερισμός για πρώτη φορά υλοποιήθηκε με τις θεραπείες-σοκ του Πινοσέτ στη Χιλή και του Σάντσες ντε Λοσάδα (Sánchez de Losada) στη Βολιβία, ενώ οι ιδιωτικοποιήσεις στην Αργεντινή προηγήθηκαν από εκείνες της Ρωσίας.

Την ίδια στιγμή, τόσο το διεθνές πλαίσιο όσο και το περιφερειακό υπήρξε ευνοϊκό για τη Βραζιλία. Από τη μια πλευρά, οι ΗΠΑ μετατόπισαν την προσοχή τους από την ήπειρο, από τη στιγμή που κήρυξαν τον «Πόλεμο Ενάντια στην Τρομοκρατία» στη Μέση Ανατολή και την Ασία. Με το Ιράκ, το Αφγανιστάν, την Υεμένη, το Πακιστάν, την Αίγυπτο ως αιχμές της αμερικανικής πολιτικής, δόθηκε ελάχιστη προσοχή στο άλλο ημισφαίριο. Ο Μπους έκανε μια αμήχανη επίσκεψη στη Μπραζίλια, ενώ ο Ομπάμα θα πραγματοποιήσει άλλη μια κατά τη διάρκεια αυτού του μηνός. Θα οργανωθεί μια εγκωμιαστική υποδοχή για τον πρώτο μιγάδα πρόεδρο των ΗΠΑ, όπως τον βλέπουν οι Βραζιλιάνοι, που είχαν τον δικό τους εδώ και πάρα πολλά χρόνια. Αλλά κανείς δεν πιστεύει ότι η επίσκεψη θα είναι κάτι παραπάνω από εθιμοτυπική. Οι παραδοσιακοί μηχανισμοί της προστασίας, που ακόμα βρίσκονταν σε λειτουργία υπό τον Καρντόζο, έχουν φθαρεί. Όχι μόνον οι στρατιωτικές αποστολές της τελευταίας δεκαετίας στην Ανατολή, αλλά και η χρηματοπιστωτική φούσκα που τις διαδέχθηκε και τις συνοδεύει έχουν μεταστρέψει τη σχέση των δύο χωρών προς όφελος της Βραζιλίας. Από τη στιγμή που η αμερικανική οικονομία κατέστη εξαρτημένη από ολοένα και μεγαλύτερες δόσεις φθηνού χρήματος –πρώτα υπό τον Κλίντον και τον Μπους, μέσω των εξαιρετικά χαμηλών επιτοκίων, και τώρα υπό τον Ομπάμα, και με τη χρήση της εκτύ-

πωσης χαρτονομίσματος– τα εξωτερικά κεφάλαια που απαιτούνταν για να συνεχίσει να αναπτύσσεται η βραζιλιάνικη οικονομία κατέστησαν διαθέσιμα, με διαρκώς χαμηλότερο κόστος. Για τη Βραζιλία, ακόμα πιο αποφασιστική υπήρξε η άνοδος της Κίνας ως αντισταθμιστικής οικονομικής δύναμης, κύριας αγοράς για τα δύο κυριότερα εξαγωγικά της προϊόντα, και στυλοβάτη του εμπορικού της ισοζυγίου. Η παρατεταμένη κινέζικη έκρηξη επηρέασε ολόκληρο τον πλανήτη. Αλλά η Βραζιλία είναι η χώρα που επηρεάσθηκε περισσότερο. Καθώς οι ΗΠΑ κατέρχονταν και η Κίνα ανερχόταν, ο νέος άνεμος επέτρεψε τη μετάβαση σε μια νέα κοινωνική ισορροπία.

Θα μπορούσε να υπάρξει, τηρουμένων των αναλογιών, κάτι ανάλογο με τη *Μπόρσα Φαμίλια*, το *Κρέντιτο Κονσιγκνάδο* ή τον ελάχιστο μισθό; Ο Λούλα συνήθιζε να λέει: «*Είναι φθηνό και εύκολο να βοηθάει κανείς τους φτωχούς*». Έξυπνο ή ενοχλητικό; Πίσω από αυτή την ηθική ασάφεια μπορεί να κρύβεται ένα είδος επιτάφιου της κυριαρχίας του. Σε σύγκριση με τους προκατόχους του, είχε τη φαντασία, που προέκυψε από την κοινωνική του καταγωγή, να διαβλέψει ότι το βραζιλιάνικο κράτος μπορεί να είναι πιο γενναιόδωρο απέναντι στους λιγότερο πλούσιους, με τρόπο που να προκαλεί ουσιαστική αναβάθμιση της ζωής τους. Αλλά αυτές οι παραχωρήσεις δεν κόστισαν στους πλούσιους και τους προνομιούχους, οι οποίοι κατά γενική ομολογία τα πήγαν πολύ καλά κατά τη διάρκεια αυτών των χρόνων. Μήπως αυτό δεν συνιστά τον ορισμό του πιο επιθυμητού απ' όλα τα αποτελέσματα της οικονομίας, ένα βέλτιστο του Παρέτο; Εάν οι ρυθμοί ανάπτυξης καμφθούν, όμως, οι απόγονοι των σκλάβων θα ζήσουν μια εποχή που δεν θα διαφέρει και πολύ από την επαύριο της απελευθέρωσης. Από τη στιγμή της υιοθέτησής του, το απόφθεγμα του Κοντ που ενεγράφη πάνω στη σημαία του έθνους –Ordem e Progresso (Τάξη και Πρόοδος)– αποτελούσε μια φρούδα ελπίδα. Πρόοδος δίχως συγκρούσεις: διανομή δίχως αναδιανομή. Πόσο μπορούν αυτά να συνυπάρχουν ιστορικά;

Ωστόσο, η νέα εποχή δεν θα είναι πανομοιότυπη. Κατά την τελευταία δεκαετία δεν υπήρξε καμία κινητοποίηση των λαϊκών τάξεων στη Βραζιλία. Ο φόβος της αναταραχής και η αποδοχή της ιεραρχίας, στοιχεία τα οποία τη διακρίνουν από την υπόλοιπη Λατινική Αμερική, είναι κληροδοτήματα της εποχής της δουλείας. Αλλά παρόλο που η υλική βελτίωση δεν αποτελεί κοινωνική ισχυροποίηση, το ένα μπορεί να οδηγήσει στο άλλο. Το τεράστιο εκλογικό βάρος των φτωχών, που αντιπαρατίθεται στις τεράστιες κοινωνικές ανισότητες, για να μην μιλήσουμε για τις πολιτικές, καθιστά τη Βραζιλία μια δημοκρατία που όμοιά της δεν υπάρχει στον Βορρά, ακόμα και σ' εκείνες τις χώρες όπου οι ταξικές συγκρούσεις υπήρξαν κάποτε εντονότερες ή υπήρχε ισχυρότερο εργατικό κίνημα. Η αντίθεση μεταξύ των δύο καταστάσεων έχει μόλις αρχίσει να λειτουργεί. Εάν η παθητική αναβάθμιση μετεξελιχθεί σε ενεργή παρέμβαση, αυτή η ιστορία μπορεί να έχει μια διαφορετική κατάληξη...

Μετάφραση: Γιώργος Ρακκάς - Επιμέλεια: Γιώργος Καραμπελιάς